

Kapitalizm ve Kriz

M. Kemal Aydın*

Özet: Yirminci yüzyılın son çeyreğinde, liberal/piyasacı yaklaşımın, uzunca bir aradan sonra yeniden kazandığı itibar, gerçek anlamda hak edilmiş olmaktan çok, ezelî rakibi olan planlamacı yaklaşımın tartışılmaz başarısızlığının/yenilgisinin bir sonucudur. Daha açık bir ifade ile, kazanılmış olan bu itibar yanıltıcıdır. Kapitalizmin merkezî kurumu olan piyasanın yeterince denetlenmediği/denetlenemediği için krizler ürettiği bilinmektedir. Bu yazının amacı kapitalizm ile kriz arasındaki genetik ilişkiyi hatırlatmak ve neoliberal paradigmanın önerdiği biçimde finans piyasalarının serbestleştirilmesinin gelişmekte olan ekonomiler üzerindeki etkisini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Liberal/Piyasacı Yaklaşım, Neoliberal Politikalar, Kriz

I

1980'li ve '90'lı yıllara damgasını vuran *neoliberal* paradigmanın ürettiği açılımlar (teknolojinin yaygınlaşması, ekolojik dengelerin bozulması, demografik baskıların yoğunlaşması, piyasaların küreselleşmesi, demokratikleşme eğilimlerinin güçlenmesi vb), devletin, iktisadî bağlamda “*neyi, nasıl yapması*” gerektiğini eksen alan hararetli ve *kadim* tartışmaya ivme kazandırıyor. Tarihsel bir inceleme yapıldığı vakit, devletin iktisadî rolüne ilişkin olarak, gerek düşünce gerekse uygulama itibarıyla *laissez-faire-laissez-passer* (*bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler*) anlayışı

---

* Yrd.Doç.Dr. M. Kemal Aydın, Kocaeli Üniversitesi İktisat Bölümünde öğretim üyesidir.

ile *emir komuta ekonomisi* anlayışı arasında radikal savrulmalar yaşandığını görmek mümkün. Şöyle söylemek, sanırım daha doğru olacak: Devletler, tarihsel süreç içinde, müdahalenin farklı derecelerine tekabül eden roller üstlenmiştir. Bu ifade, zımnî olarak şunu ortaya koyuyor: Tarih, en azından yakın tarih, bu iki anlayış arasında uzanan gerilimden üretilmiş sentez arayışlarına tanıklık etmiştir. Ne birinin ne de ötekinin, kendi teorik kurgusu ile birebir örtüşen bir biçimde uygulandığı söylenemez. Birini diğerine üstün tutmak için sağlam kanıtlara sahip değiliz.

Bu meseleyi biraz açalım. Bilindiği gibi, bir kutupta *Adam Smith*'in “görünmez el” metaforunu kullanarak piyasanın erdemlerine vurgu yapan ve devletin ekonomiye müdahil olmasına şiddetli bir biçimde itiraz eden *neoklasik* teori (piyasacı yaklaşım) yer alıyor.¹ Karşı kutupta, devlet tarafından merkezî olarak planlandığı takdirde, ekonominin daha fazla refah ve mutluluk getireceğini iddia eden *planlamacı yaklaşım* (reel sosyalizm) var. İki kutbun arası ise, yukarıda da değinildiği gibi, kimi planlamacı yaklaşıma kimi piyasacı yaklaşıma daha yakın duran sentez arayışları ile dolu. Tarihsel olarak uzun süreli ve yaygın bir pratiği olduğunu dikkate alarak, bu sentezler içinde en kalıcı olanının, piyasanın saat gibi tıkır tıkır işlemesi için, devletin makroekonomik istikrar politikası izlemesi gerektiğini ileri süren *keynesian* yaklaşım olduğu söylenebilir.²

Bu yaklaşımlar, esas itibarıyla, geride bıraktığımız son iki yüzyılın (özellikle ikincisinin) toplumsal/siyasal teorilerinin zemini oluşturmaktadır. Daha açık bir ifade ile toplumsal/siyasal teoriler bu yaklaşımların üzerine inşa edilmiştir. İki yüzyıl boyunca, devletin rolüne ilişkin olarak, bu iki kutup arasında bir salınım söz konusu olmuştur. Karşı kutupta yer alan planlamacı yaklaşım, yirminci yüzyılın hemen başlarında pratiğe aktarılmış ve yaklaşık yetmiş yıl (1917-1989) dünyanın belli bir coğrafyasına egemen olduktan sonra, tartışmasız bir biçimde yenilgiye uğramıştır. *John O'Neil*'in (2001: 287) söylediği gibi, “ekonomik ve siyasal gücün birkaç kişinin elinde toplandığı, merkezdeki bir planlama ofisinden yürütülen bir ekonomi alternatifi başarısız olmuştur”. Bu başarısızlık, yirminci yüzyılın son çeyreğinde, birinci kutbun, yani piyasacı yaklaşımın, pek de hak etmediği halde, yeniden itibar kazanmasına sebep olmuştur.

¹ Tam rekabet eksenli bir iktisadî sistem öneren *neoklasik* teori, mal ve hizmet fiyatlarının arz ve talebe göre oluşmasının “piyasayı temizlemeye” yaradığını ileri sürmektedir (bu konuya ilişkin olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kuttner, 1985).

² *Blinder* (1998), *keynesian* teorisinin dayandığı temel varsayımları şu şekilde sıralamaktadır: (1) Makroekonomik dalgalanmalar toplumsal refah seviyesini düşürmektedir. (2) Devlet, piyasanın doğurduğu olumsuz sonuçları düzelterek bilgiye ve güce sahiptir. (3) İşsizlik, enflasyondan çok daha önemli bir sorundur.

Bu yazının amacı, piyasaya, daha genel bir ifade ile kapitalist sisteme gösterilmekte olan teveccühün, ezeli rakibinin başarısızlığından kaynaklandığını ve dolayısıyla yanıltıcı olduğunu hatırlatmaktır. Bu hatırlatma, yıllardır yapılmakta olan piyasa eleştirisinin basit bir özeti aktarılacak şekilde gerçekleştirilecektir. Temel tezimiz şudur: Kapitalist sistemin merkezî kurumu durumunda olan piyasa, yeterince denetlenmediği/denetlenemediği için, krizler üretmektedir. Bununla bağlantılı olarak, neoliberal paradigmanın önerdiği biçimde, finans piyasalarının serbestleştirilmesinin *gelişmekte olan (çevre)* ekonomileri nasıl etkilediğini anlamaya çalışacağız.

II

Bilindiği gibi, kapitalist sistemin merkezinde, klasik iktisat teorisinin *homo economicus* olarak isimlendirdiği, bir bakıma “makineleşmiş” insan yer almaktadır. Bu insan, *tüketici* olarak mal ve hizmet tüketiminden elde edeceği *fayda*’yı, *üretici* olarak da mal ve hizmet üretiminden elde edeceği *kâr*’ı maksimize etmeye şartlanmıştır. Bu şartlanma makro düzleme aktarıldığı vakit, toplum, yalnızca *iktisadî çıkar* kaygısıyla hareket eden, imkânları elverdiği ölçüde çok kazanma hırsı taşıyan ve sürekli *rasyonel düşünen* bireylerden müteşekkil homojen bir içerik kazanmakta, daha doğrusu *kapitalistleşmiş* olmaktadır. Kazanma hırsını akılcılığa ve bireyciliğe eklemeyen kapitalizm, kaçınılmaz olarak, bir taraftan *özel girişimcilik* olgusunu ön plana çıkarmakta, diğer taraftan da “uzmanlaşma ve işbölümü”nü derinleştirici süreçler üreterek “mücadele”yi iktisadî faaliyetlerin merkezine koymakta ve piyasa mekanizmasını, en azından görünürde fonksiyonel kılmaktadır. Aslı ifadesini *laissez-faire-laissez-passer* (*birakınız yapsınlar bırakınız geçsinler*) sloganında bulan kapitalist sistem, bağımsız bireyin kendi özgür iradesi ile seçtiği işi yaparken, hem daha üretken (ve dolayısıyla müreffeh ve mutlu) olacağı, hem de ister istemez toplumsal çıkara hizmet edeceği kabulüne dayanmaktadır.

Kapitalist sistem, özel girişimciler için, “devletin sadece bir jandarma rolü oynayacağı” eksiksiz bir özgürlük alanı yaratmayı öngörmektedir. Bir başka ifade ile “girişim özgürlüğü” kapitalizmin en önemli kurumlarından biridir. *Laissez-faire-laissez-passer* sloganının hayata geçirilebilmesi için, devletin, “eski düzenlemelere karşı” etkin bir savaş vermesi istenmektedir.³ Bu bağlamda, güvenlik güçleri, özel

³ Bu noktada *Braudel*’in kapitalizm ile devlet arasında kurduğu ilginç ilişkiyi hatırlatalım: *Braudelle* göre kapitalizmi yaratan devlet değildir. Modern devlet, miras aldığı kapitalizmin bazen genişlemesine fırsat verir, bazen de beslediği kaynakları kurutur. Kapitalizm, ancak, devlet ile özdeşleştiği, bir başka ifade ile ‘kendisi devlet olduğu’ vakit muzaffer olur (1996: 63). Diğer taraftan *Polanyi* de benzer bir değerlendirme yapmaktadır: *Laissez faire* doğal olmaktan uzaktır. Serbest piyasaların oluşabilmesi için, düzenlemelere/denetlemelere ihtiyaç duyulmaktadır (2000 [1944]: 198-203).

mülkiyeti, “muhalif” ve “tehlikeli” sınıfların (proletarya) saldırısından koruyacak şekilde yapılandırılacaktır. Özel girişimciliğin temel dinamiği, aynı zamanda sermaye birikimi sürecine de kılavuzluk eden *kâr*'dır. Kâr güdüsü/beklentisi, kapitalist girişimciyi, bir taraftan *kit* olan malları üretmeye, diğer taraftan da maliyetleri düşürmeyi mümkün kılacak *yenilikler* ortaya koymaya, yani teknoloji geliştirmeye yönlendirmektedir. Her iki çabanın da, sonuç itibarıyla tüketici kitlelerin refah seviyesini yükselteceği düşünülmektedir. Kapitalist sistemin ikinci önemli kurumu “mülkiyet hakkı”dır. Sistem, iktisadî birimlere, gerek malların gerekse üretim araçlarının mülkiyetine sahip olma hakkı tanımakta ve böylelikle kendi “dinamik” yapısını oluşturmaktadır. Malların ve üretim araçlarının mülkiyeti devlete karşı güvence altına alındığı vakit, özel girişimcinin, hareket alanını genişletme imkânına kavuşacağı ve faaliyetlerini daha sağlıklı bir biçimde yürüteceği öngörülmektedir. Nitekim, her çeşit mala ve üretim aracına sahip olabilen ve bunları veraset yolu ile çocuklarına bırakabileceğine inanan girişimci, üretim kararları alırken kendi çıkarını gözetecek, yani en yüksek kâr elde edecek şekilde davranacaktır. Üçüncü kurum ise “fiyat mekanizması”dır. Sistem, bilindiği gibi, girişimci sınıfın (burjuvazi) taleplerine merkezî önem atfeden bir içeriğe sahiptir. İktisadî faaliyetlerin “devletin müdahalesinden arındırılarak kendi iç dinamiklerinin yönlendirmesine bırakılması”, bir başka ifade ile “fiyat mekanizmasının bu faaliyetlere egemen kılınması” öngörülmektedir. Fiyat mekanizmasının, *Adam Smith*'in kavramsallaştırması ile “görünmeyen bir el” olarak, üretim ve bölüşüm aşamalarında yaşanan bütün sorunları çözüme kavuşturacağı düşünülmektedir.

Bireyci ve akılcı bir sistem olan kapitalizmin temelinde, devletin her türlü müdahalesinin reddedildiği “tam rekabet” olgusu bulunmaktadır. Bilindiği gibi “tam rekabet”, iktisat teorisinin bıkıp usanmadan propagandasını yaptığı bir olgudur. Ne var ki, tarihsel olarak incelendiği vakit, 1850-1880 arası dönem hariç, söz konusu olgunun varlığını teyit edici bulgulara rastlamak pek kolay olmamaktadır. *Samir Amin*, “tam rekabet”e benzer bir ortamın, sadece 1850-1880 arasında yaşandığını söylemektedir (1997: 68-69): Söz konusu dönem, her biri sermayenin birbirinden bağımsız oluşumları tarafından yönetilen üretim ve dolaşım süreçlerine sahne olmuştur. Dönemin ikinci özelliği, ürün farklılaştırma imkânlarının sınırlı oluşudur. Bu durum, ürün ikamesini artırmakta ve firmaların piyasa fiyatını veri kabul etmesine sebep olmaktadır. 1880'den sonra dünya gündemine oturan ise, “monopollü rekabet”tir. Bütün bunlar göz ardı edilerek söylenen şudur: Tam rekabet olgusu, *girişim özgürlüğü*, *mülkiyet hakkı* ve *fiyat mekanizması* gibi kurumsal yapılar ile tahkim edildiği vakit, kapitalizmin “eksiksiz çalışan ve en iyi sonuçları üreten” sistem olmasını mümkün kılacaktır. Fakat bu tez de sorunludur. Çünkü, ekonomik aktör-

ler arasında güç farklılıkları bulunan bir toplumda, tam rekabet süreci, “herkes” için değil, sadece “güçlüler” için “en iyi” sonuçlar üretmektedir. Rekabet mekanizmasının hakkaniyete uygun bir biçimde çalışabilmesi için, kaynağı ne olursa olsun, “güç kullanımı” olgusu, iktisadî analizin dışına çıkarılmalıdır (bu konuya ilişkin olarak daha geniş bilgi için bkz. Katırcıoğlu, 2003).

Diğer taraftan, kapitalizmi, “devletin iktisadî hayat üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı bir sistem” olarak tanımlamak da doğru değildir. Dünyanın “kapitalist” olarak isimlendirilen bütün devletleri, piyasaları, özellikle savaş ve bunalım dönemlerinde, biçimi ve oranı farklılık arz edecek şekilde, “denetim altında tutmaya” çalışmaktadır. Daha önemlisi, günümüzün kalkınmış ülkelerinin, başlangıçta, gelişmekte olan sanayilerini korumaya yönelik olarak devletçi iktisat politikaları izlediği (bebek endüstri tezi) de bilinmektedir. Yaygın kanaatin aksine, bu ülkelerin (örneğin, Almanya’nın ya da ABD’nin) kalkınması, serbest ticaret eksenli bir modelin ürünü değildir. Serbest ticarete geçiş, “yüksek ve kalıcı gümrük duvarlarının arkasında” gerçekleşmiştir. Şöyle de söylenebilir: Söz konusu ülkeler, serbest ticareti, daha genel bir ifade ile serbest piyasayı, korumacı politikalar sayesinde mümkün olabilecek her şeyi elde ettikten, yani ulusal ekonominin üretici temelini oluşturduktan sonra gündeme getirmiş ve böylelikle aynı yoldan yürüyerek kalkınmak isteyen diğer ülkelerin önünü kesmeye çalışmıştır. Bu nedendir ki, *Friedrich List*, bu ülkelerin belli bir tarihten sonra, serbest piyasa/ticaret savunusu yapmasını, önden giden kişinin, duvara tırmandıktan sonra, arkadan gelenlerin önünü kesmek için “merdiveni itmesine” benzetmektedir (aktaran Chang, 2003).

III

Kapitalizm, “birikim süreci”ni en önemli amaç haline getirerek, iktisadî, “maddî ve simgesel olarak” topluma egemen kılmaktadır. Birikim sürecine atfettiği önemin kavranabilmesi için, kapitalizmi, önceki sistemden, daha doğrusu önceki ekonomi anlayışından ayıran temel özellik hatırlatılmalıdır. Bilindiği gibi, eski sistem, esas itibarıyla, toplumun temel ihtiyaçlarını giderecek mal ve hizmetlerin üretilmesini öngörmektedir. Üretim, mübadeleden çok kullanım amacına yönelik olarak yapılmaktadır (Thomson, 1997: 12). Bu bağlamda, üretim yapmayı teşvik edici bir unsur olarak, belli kazançların elde edilmesi söz konusu olabilmektedir. Fakat sistemin temel amacı, birilerinin kazanç elde etmesini mümkün kılmak değil, ihtiyaçları gidermektir. *E. P. Thompson*, eski sistemin dayandığı zihniyeti “ahlakî ekonomi” (moral economy) kavramı ile açıklamakta (1971) ve “18. yüzyıl tarihinin piyasa ekonomisi ile ahlakî ekonomi arasındaki çatışmalar dizisi” olarak okunabileceğini söylemektedir (aktaran Buğra, 2003): Ahlakî ekonomi, geleneksel değerler üzerin-

den yapılan siyasetin ekonominin işleyişine hakim olduğu bir toplum anlayışını yansıtır. Buna mukabil, piyasa, siyaset ile ekonomi arasındaki bu ilişkiyi kopartma, yani geçim koşullarını ahlaktan ve siyasetten arındırma iddiası taşımaktadır.

Piyasa merkezli kapitalizm, sermayenin *sonsuz* birikimini iktisadî faaliyetlerin temel amacı haline getiren “tarihsel” bir sistemdir. Mevcut ihtiyaçların karşılanması, yaratılan ihtiyaçların topluma empoze edilmesi ve tekrar karşılanması sadece bir tek amaca hizmet etmektedir: “sermayenin sonu gelmez birikimi”. Birikimi mümkün kılan dinamik, sermayenin, sürekli yoğunlaşarak yatırıma dönüşmesidir. Sermayenin sahibi (kapitalist), dur durak bilmeksizin, elindeki sermayeyi daha fazla çoğaltma amacına yönelik olarak, birtakım ilişkileri ve faaliyetleri gerekli kılan bir sürecin içine girmektedir. Alternatif amaçlar arasında sermaye birikimi amacının öncelik kazandığı bu süreç, iktisadî bir sistem olarak kapitalizmi diğer sistemlerden farklılaştırmaktadır. İktisadın bu kapitalist yorumunun topluma egemen olması ile birlikte, birikim sürecinin ihtiyaç duyduğu koşullar, her biri kendi çıkarını maksimize etmeye çalışan farklı toplumsal katmanlar tarafından, mutlaka kabul edilmesi ve uyulması gereken zorunluluklar olarak algılanır hale gelmektedir. Böylece kapitalizmin, “hem maddî hem de ideolojik olarak yeniden üretimi” sağlanmaktadır. Rekabet zemini üzerinde iktisadî faaliyetlere özgürlük tanıyan ve “başta emek olmak üzere her şeyi metalaştırmayı” öngören bir sistem olarak sürekli yeniden üretilmeye ihtiyaç duyuyor olması, kapitalizmi, yapısal olarak hareketli bir hale getirmektedir. Bu hareketliliğin bir tezâhürü olarak, sistem, bünyesinde istikrarsızlık ve huzursuzluk üreten unsurlar taşımaktadır. Kendini maddî planda yeniden üretmeyi “sürekli kriz tehdidi altında” gerçekleştiriyor olduğu için, sistemin, denge/istikrar durumunu muhafaza etmesi zorlaşmaktadır (Wallerstein, 1996: 12; Giddens, 1998: 64; İnsel, 2001; Özel, 1994).

Bir iktisadî sistem olarak kapitalizmin derinlik kazanabilmesi için, üretimin gerçekleştirilmesini sağlayan araçların, aletlerin, yapıların, girdilerin, teknik ifade ile “sermaye”nin, özel mülkiyete aktarılması gerekmektedir. Üretim araçları mülkiyetinin daha az sayıda insanın eline geçmesini öngören bu aktarma işlemi, bir müddet sonra, çoğunluğu oluşturan diğer insanların mülkiyet hakkının fiilî olarak ortadan kalkması sonucunu doğurmaktadır. Böylece toplum “kutuplaşmaktadır”: Bir tarafta üretim araçlarına sahip olan “azınlık”, diğer tarafta hayatını idâme ettirebilmek için emeğini satmak, yani üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranların yanında çalışmak zorunda kalan “çoğunluk”. Şöyle de söylenebilir: Mülkiyetin belli bir azınlığın elinde toplanması ile çoğunluk mülksüzleşmekte ve emeğini mülk sahiplerine kiralamak zorunda kalmaktadır. Öte yandan, mülk sahipliği statüsünün sürdürülebilmesi için, emekçinin, aldığı ücrete tekabül eden değerden daha fazla bir

katma değer üretmesi gerekmektedir. Bir başka ifade ile, emekçi tarafından ortaya konan toplam ürünün/hâsılanın önemli bir bölümü mülk sahibine verilmek zorundadır. O halde *Dobb*'un (1999: 10) belirttiği gibi, “mülkiyet geliri, mülksüzler tarafından üretilen değer bir bölümüne ‘el konarak’ sağlanabilmektedir”.

IV

Bütün bu açıklamaların ardından, tarihsel deneyimleri de dikkate alarak, şunu söyleyebiliriz: Kapitalist süreçler, belli bir süre sonra, kaçınılmaz olarak kriz doğurmaktadır. Bir başka ifade ile, bünyesinde istikrarsızlık ve huzursuzluk üreten unsurlar taşımakta olduğu için, kapitalist sistem, “krizlere gebedir”. Kriz, mülkiyet gelirlerinin (kâr, faiz, rant) artırılmasına ve üretim kapasitesinin genişletilmesine imkân verecek yeni pazarların bulunamamasının kaçınılmaz bir sonucudur. Sistemin krize verdiği cevap, birikim fazlasının “değerlendirilebileceği” yeni yatırım alanları bulmaktan ibarettir.⁴ Bu cevap, krizi bir müddet için “ertelemektedir”. Oysa ki, kalıcı çözüme, “sistem”, yatırım, üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkilerini etkileyecek biçimde dönüştürüldüğü, *Samir Amin*'in (1999: 131) kullandığı metafor ile “oyunun kuralları değiştirildiği” takdirde ulaşılabilecektir. Bu nedendir ki, özellikle 1990'lı yıllarda, finansal sermayenin ve neoliberalizmin yükselişi, krizin sebebi olarak değil, sonucu olarak görülmelidir. *Brenner* (1999), krizin derin köklerini, biri diğerinin sebebi olan, şu üç gelişmenin beslemekte olduğunu söylemektedir: (a) üretim kapasitesinde meydana gelen aşırı genişleme, (b) talep yetersizliği ya da üretim fazlası, (c) kâr hadlerinin düşmesi.

Nitekim, birikimin 1970'li yıllardan itibaren finans sektörüne yönelmesi, genelde reel ekonominin, özelde imalat sektörünün uygun/özendirici bir kâr oranı sağlamakta yetersiz kalmasının sonucudur. Kâr oranlarının düşmesinin sebebi ise, aşırı kapasite ve aşırı üretim artışıdır. Böyle bir ortamda yapılması gereken, finansal sermayenin önündeki engelleri kaldırmak, bir başka ifade ile sermaye piyasasını liberalleştirmektir. Nitekim öyle de yapılmıştır. Birikim modelinin 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren tıkanması ve daha öncekilerden farklı bir krizin gündeme

⁴ Kriz, daha teknik bir ifade ile ekonomik durgunluk ve istikrarsızlık, kapitalist sınıfın durumuna göre farklı biçimlerde tezahür etmektedir. Kapitalist sınıf “çok kuvvetli olduğu”, yani yüksek kârlar elde ettiği zaman, çalışanlar sınıfının tüketim hacmi daralmakta ve ekonomi -talep yetersizliğinden ötürü tam istihdam seviyesinden uzaklaşmaktadır. Krizin bu biçimi liberal/piyasacı yaklaşımın itibar kaybetmesine sebep olmaktadır. Öte yandan, kapitalist sınıf “çok zayıf kaldığı”, yani kâr hadleri düştüğü zaman, reel yatırımlar önemsizleşmekte ve birikim fazlası ortaya çıkmaktadır. Bu tür bir kriz, kapitalist sınıfı, *Bowles ve Ginitis*'in (1996: 35-36) ifadesi ile, başka bölgelerde “daha yeşil otlaklar aramaya” sevk etmektedir. Söz konusu arayış, doğal olarak, liberal/piyasacı yaklaşım yeniden öne çıkarılması biçiminde tezahür etmektedir.

gelmesi üzerine, kapitalist sistemi yeniden üretmek için, yine bir krizin sonucu olarak 1910'lu yıllarda terk edilmiş olan liberal/piyasacı eksene geri dönmüştür. Bir başka ifade ile çözüm, piyasaları serbestleştirme (liberasyon) ve düzenlemelerden arındırma (deregulasyon), rekabeti öne çıkarma gibi unsurlarda aranmıştır. Bu yönelim, uzunca bir aradan sonra, kapitalist sistemin özüne, yani liberal ideolojiye geri dönülmesi anlamına gelmektedir (Berksoy, 1995).

Neoliberal politikalar, reel sermayenin aşınması/önemsizleşmesi ve çalışanlar sınıfının irtifa kaybetmesi pahasına, malî sermaye ve çokuluslu şirketler için kâr elde etme alanlarının güvence altına alınmasını ve genişletilmesini amaçlamaktadır. 1980'li yılların başından itibaren, “ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini gösterir hiçbir kanıt olmadığı halde”, sermaye piyasası yoğun bir ideolojik kampanya/baskı eşliğinde liberalleştirilmiş ve *merkez*'in birikim fazlasının küresel ölçekte sirkülasyonu sağlanmıştır. Bu *fazlalık*, daha yüksek getiri sağlayacağını düşündüğü için gittiği *çevre* ülkelerde, spekülâtif hareketlere ivme kazandırarak ve ithalat talebini genişleterek istikrarsızlık kaynağı olmaktadır. Bir müddet sonra kaçınılmaz olarak gündeme gelen kriz ise, *çevre*'nin dış borç yükünü ağırlaştırmaktadır (bu konuya ilişkin olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kazgan, 1997: 136-137; Boratav, 2000; Stiglitz, 2003; Brenner, 1999).

Popüler dilde *sıcak para* olarak isimlendirilen *birikim fazlası*'nın küresel ölçekteki hareketliliğinin “reel ticareti finanse etmek” gibi bir amaç taşıdığı söylenemez. Özü itibarıyla “kısa dönemci” olan bu hareketliliğin ulusal finans piyasalarını “spekülâtif saldırılara” açık hale getirmesinin doğurduğu belirsizlik ve risk ortamı, merkez bankalarını daha fazla rezerv tutmaya mecbur etmektedir. Bu mecburiyet, fizikî yatırımlara tahsis edilebilir kaynakların gittikçe daraltılması anlamına gelmektedir. *Sıcak para*, doğası gereği, en fazla *spekülâtif kazanç* sağlayabileceği ülkeleri, daha somut bir ifade ile kur artışına göre daha yüksek reel faiz getirisi elde etmeyi mümkün kılan ülkeleri tercih etmektedir. Faiz ile kur arasındaki makas sürekli olarak muhafaza edilebilir ise, bu paranın ülkeden kaçması önenebilmektedir. Diğer taraftan, bu süreç, yukarıda da belirtildiği gibi, kaçınılmaz olarak bir kriz ile sonuçlanmaktadır. Şöyle ki: Kısa bir süre için ülkeye giren *sıcak para*'nın spekülâtif saldırısı (görece yüksek olan reel faizlere yönelmesi) ulusal paranın aşırı değerlenmesine sebep olmaktadır. İthalatı özendiren, buna mukabil ihracatı kârlı bir faaliyet olmaktan çıkararak bu gelişme, cârî işlemler açığını büyütmektedir. Bu şartlar altında sağlanan iktisâdî büyüme, ithalata bağımlı olduğu için, *yapay* bir nitelik taşımaktadır. Nitekim, faiz ile kur arasındaki hassas dengenin bir müddet sonra bozulması, *sıcak para*'nın kaçması ve sistemin birdenbire çökmesi sonucunu doğurmaktadır (Yeldan, 2001: 20-24).

Görülüyor ki, finans piyasasının liberalleştirilmesi ile birlikte, yoğun bir biçimde ülkeye giren *sıcak para*, bir müddet sonra, ardında büyük bir hasar/kriz bırakarak kaçmaktadır. *Stiglitz* (2002: 38-39), bu durumu tekne/deniz metaforu ile açıklıyor: Gelişmekte olan bir ülke, onarılması gereken küçük bir tekne gibidir. Böyle bir teknenin, gövdesindeki delikler kapatılmadan, kaptanına eğitim verilmeden, can yelekleri bordasına konulmadan fırtınalı bir denize yollanması, kaçınılmaz olarak bir felaket ile sonuçlanacaktır. En iyi şartlar altında bile, büyükçe bir dalga, bu teknenin alabora olması için yeterlidir. Gelişmekte olan bir ülkenin finans piyasalarının liberalleştirilmesinin doğuracağı sonuçlar da, bundan farklı değildir.

Abstract: The prestige that liberal/market oriented approach has recently acquired is an outcome of the failure defeat of planning rather than something deserved. In other words, the prestige of liberal/market oriented approach is an illusion. As is well-known, markets tend to result in crises because of lack of control. The aim of this paper is to examine genetic relationship between capitalism and crisis and to examine effects of liberalization of financial markets as suggested by neoliberal paradigm on developing countries.

Keywords: Liberal/Market Oriented Approach, Neoliberal Policies, Crisis.

Kaynakça

- Amin, Samir** (1999). *Küreselleşme Çağında Kapitalizm* (Çeviri: Vasıf Erenus). İstanbul: Sarmal.
- Amin, Samir** (1997). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme* (Çeviri: Semih Lim). İstanbul: Kaynak (İkinci Baskı).
- Berksoy, Taner** (1995). "Türkiye Ekonomisinde Değişim ve Kriz: 24 Ocak 1980'den 5 Nisan 1994'e" ['93-'94 Petrol-iş Yıllığı] içinde: 596-622.
- Blinder, Alan S.** (1988). "Keynesyen İktisadın Düşüşü ve Yükselişi" (Çeviri: Metin Toprak). [(der) Ömer Demir (2000). *Devlet, Rekabet, Mülkiyet ve İktisat*. Adapazarı: Değişim] içinde: 421-468
- Boratav, Korkut** (2000). "Emperyalizm mi, Küreselleşme mi" [(der.) E. A. Tonak (2000), *Küreselleşme: Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, Ankara: İmge] içinde: 15-25.
- Bowles, Samuel ve Herbert Gintis** (1996). *Demokrasi ve Kapitalizm: Mülkiyet, Cemaat ve Modern Toplumsal Düşüncenin Çelişkileri* (Çeviri: Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı.
- Braudel, Fernand** (1996). *Medeniyet ve Kapitalizm* (Çeviri: Mustafa Özel). İstanbul: İz Yayıncılık (İkinci Baskı).

- Brenner**, Robert (1999). "Dünya Kapitalizminin Yaklaşan Krizi: Neo-liberalizmden Buhrana mı" (Çeviri: Pınar Bedirhanoğlu). *Birikim* (119) Mart 1999: 88-95.
- Buğra**, Ayşe (2003). "Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye'de E. P. Thompson'ı Okumak". [(der.) A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan (2003) *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* (Korkut Boratav'a Armağan), İstanbul: İletişim] içinde: 191-218.
- Chang**, Ha-Joon (2003). "Tarih Karşısında İyi Yönetişim" (Çeviri: Tuba Akıncılar Onmuş). *Birikim* (170-171) Haziran-Temmuz 2003: 38-47.
- Dobb**, M. (1999). *Kapitalizmin Dünü ve Bugünü* (Çeviri: Feyza Kantur). İstanbul: İletişim.
- Giddens**, Anthony (1998). *Modernliğin Sonuçları* (Çeviri: Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı (İkinci Baskı).
- İnsel**, Ahmet (2001). "Malî Sermaye Birikimi Rejimi". *Birikim* (145), Mayıs 2001: 10-19.
- Katircioğlu**, Erol (2003). "Serbest Piyasa Düzeni ve İktisadî Güç". *Birikim* (170-171), Haziran-Temmuz 2003: 28-33
- Kazgan**, Gülten (1997). *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kuttner**, R. (1985). "İktisadın Sefaleti" (Çeviri: Erol Özvar). [(der) Ömer Demir (2000). *Devlet, Rekabet, Mülkiyet ve İktisat*. Adapazarı: Değişim] içinde: 469-502.
- O'Neil**, John (2001). *Piyasa: Etik, Bilgi ve Politika* (Çeviri: Ş. Süer Kaya). İstanbul: Ayrıntı.
- Özel**, Mustafa (1994). "Sunuş: Kapitalizm ve Küresel Rekabet" [(der.) M. Özel (1994) *Küresel Rekabet*, İstanbul: İz Yayıncılık] içinde: 7-18.
- Polanyi**, Karl (2000 [ilk baskı: 1944]). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri* (Çeviri: Ayşe Buğra). İstanbul: İletişim.
- Stiglitz**, J. E. (2002). *Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı* (Çeviri: Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural). İstanbul: Plan B Yayıncılık.
- Thompson**, E. P. (1971). "The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century". *Past and Present* (5).
- Thomson**, George (1997). *Kapitalizm ve Sonrası: Meta Üretiminin Yükselişi ve Çöküşü* (Çeviri: Fatmagül Berktaş). İstanbul: Kaynak (İkinci Baskı).
- Wallerstein**, Immanuel (1996). *Tarihsel Kapitalizm* (Çeviri: Necmiye Alpay), İstanbul: Me-tis (İkinci Baskı).
- Yeldan**, Erinc (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim.